

Benediktas ŠETKUS

Keletas įžvalgų dėl istorijos dokumentų pateikimo istorijos vadovėliuose

Benediktas Šetkus – socialinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Istorijos didaktikos centro direktorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius; el. paštas: benediktas.setkus@vpu.lt; mokslinių interesų sritys – tautinių mažumų mokyklų veikla Lietuvoje 1918–1940 m., istorijos mokymo procesas.

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami istorijos dokumentų pateikimo Lietuvos istorijos vadovėliuose aspektai. Remiantis šiuo metu naudojamais šešiais skirtingų leidyklų vadovėliais siekiama išsiaiškinti, kiek juose yra pateikiama istorijos šaltinių ir jų kontekste – istorijos dokumentų arba jų fragmentų apie XX a. Lietuvos istoriją. Straipsnio autorius įvardija keletą trūkumų, kuriuos įžvelgia analizuodamas dokumentų pateikimo vadovėliuose praktiką.

Prasminiai žodžiai: istorija, vadovėlis, istorijos šaltinis, dokumentas, moksleiviai.

Abstract. The article analyses some aspects of the presentation of historical documents in Lithuanian history textbooks. On the basis of currently used six textbooks by different publishing houses, the author attempted to assess the number of historical sources and, particularly, historical documents or their fragments, dealing with Lithuania's 20th century history. The author also draws attention to some shortcomings he came across while analyzing the presentation of historical documents in textbooks.

Key words: history, textbook, historical source, document, schoolchildren.

Įvadas

Istorijos šaltinių naudą mokant istorijos bendrojo lavinimo mokykloje yra akcentavę savo darbuose carinės Rusijos, Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) ir sovietmečio autoriai. Tačiau didesnę mastą istorijos šaltinių naudojimas įgavo tik XX a. 10-ame dešimtmetyje. Tai sietina su istorijos mokymo turinio kaita, kurią lėmė perėjimas nuo sovietinės sistemos prie demokratinės visuomenės kūrimo. Todėl pradėta akcentuoti gebėjimų ugdymo svarba, taip pat atsivėrė galimybės perimti kitų valstybių patirtį.

Istorijos šaltinių gausumu pirmiausia išsiskyrė leidyklos „Briedis“ 1997 m. vadovėlis „Pasaulio istorija: vadovėlis

6 klasei“, kuriame kiekvienai pamokai skirtos kelios spalvotos iliustracijos ir dažniausiai po du papildomus tekstus – pirminius arba antrinius šaltinius [1]. Dideliu šaltinių skaičiumi pasižymi ir leidyklos „Kronta“ 1998 m. išleisti istorijos vadovėliai „Senovės istorija: vadovėlis 7 klasei“ [23] ir „Naujausiųjų laikų istorija“ [12]. Minėta leidykla 1999 m. išleido dar du vadovėlius – „Pasaulio ir Lietuvos istorija: vadovėlis 8 klasei“ [8] ir „Naujųjų amžių istorija: vadovėlis 9 klasei“ [4]. Minėtuose vadovėliuose yra atskiri puslapiai, kuriuose pateikti įvairaus pobūdžio istorijos šaltiniai ir moksleiviams skirtos užduotys tiems šaltinius nagrinėti.

Tuo pat metu pradėta įgyvendinti brandos egzaminų reforma: perėjus prie centralizuoto istorijos egzamino ir pradėjus naudoti testus, mokiniai per egzaminus turi nagrinėti istorijos šaltinius. Pirmame teste, kuris 1998 m. išbandytas Panevėžio apskrities mokyklose, buvo penki šaltiniai. Prie kiekvieno iš jų pateikta nuo 5 iki 11 užduočių [6]. Pažymėtina, kad tuo metu kiekvienas istorijos šaltinis buvo nagrinėjamas atskirai, tačiau netrukus pereita prie šaltinių komplekso kuria nors tema ir bendrų užduočių jiems nagrinėti. Antai tokia praktika jau taikyta 2000 metų teste, kai mokiniai turėjo nagrinėti dviejų dokumentų kompleksą apie frankus ir Karolį Didįjį bei penkių šaltinių kompleksą apie nacistinę Vokietiją [7].

Taigi galima teigti, jog šiuolaikinėje mokykloje istorijos šaltinių nagrinėjimo praktika (kurią galima vertinti kaip naują kokybinį etapą) trunka daugiau kaip dešimt metų. Per minėtą laikotarpį įgyta nemaža patirtis, kuri iki šiol mažai analizuota. Pereinant prie naujos istorijos mokymo paradigmos, istorijos šaltinių kiekybiniai rodikliai buvo aptarti to meto autorių publikacijose. S. Stašaitis 1998 m. apžvelgė tuometinius Lietuvos istorijos vadovėlius ir apibūdino kiekvieno istorijos vadovėlio šaltinių skaičių pagal jų tipus – dokumentus, žemėlapius, schemas, nuotraukas, meno kūrinių reprodukcijas ir kt. [18]. 1998 m. B. Šetkus apibendrino visuotinės istorijos vadovėliuose pateiktą istorijos šaltinių skaičių pagal jų rūšis ir padarė išvadą, kad vadovėliuose mažai pateikta istorijos dokumentų [21]. 1999 m. leidyklos „Kronta“ istorijos vadovėlių seriją analizavo E. Bakonis ir A. Svėrienė: autoriai vertino, kiek vienai

pamokai tenka iliustracijų ir tekstinių šaltinių, vertino teksto sudėtingumą ir kt. [3]. Paminėtina 2002 m. išleista B. Šetkaus mokomojo pobūdžio knyga „Darbas su istorijos šaltiniais“, kurioje autorius apibendrina tuometinę istorijos šaltinių nagrinėjimo praktiką ir įvardijo kai kuriuos darbo su šaltiniais trūkumus [20]. Minėtas autorius 2003 m. analizavo istorijos vadovėliuose pateiktus klausimus bei užduotis ir iš dalies nagrinėjo istorijos šaltinių – tekstinių ir vizualinių – pateikimo aspektus [22]. Taip pat istorijos šaltinių pateikimo vadovėliuose kiekybinis aspektas yra nagrinėtas S. Stašaičio ir A. Poručio straipsnyje, kuris publikuotas 2006 m. [19]. Iš įvardytų publikacijų aiškėja, kad istorijos šaltinių pateikimo mokymo priemonėse klausimas yra mažai tyrinėtas.

Straipsnio tikslas – nustatyti istorijos dokumentų šiuolaikiniuose Lietuvos istorijos vadovėliuose skaičių ir įvardyti būdingiausius trūkumus.

Siekdami tikslo iškėlėme šiuos uždavinius:

pirma, apibūdinti istorijos dokumento reikšmę mokant istorijos vyresnėse klasėse;

antra, išsiaiškinti istorijos dokumentų, pateiktų 10 ir 12 klasių istorijos vadovėliuose, patirtį;

trečia, įvardyti istorijos dokumentų pateikimo trūkumus skirtingų leidyklų istorijos vadovėliuose.

Istorijos dokumento reikšmė mokant istorijos vyresnėse klasėse

Visi informacijos šaltiniai, galintys suteikti žinių apie praeitį, yra įvardijami *istorijos šaltiniais*. Sąvoka *šaltinis* atsirado remiantis kitų kraštų praktika: angliškai kalbančiose šalyse *šaltinis* yra vadinamas *source*, vokiškai – *quelle*, rusiškai – *источник* [20, 8]. Istorijos šaltiniai yra įvairūs, o dokumentas – vienas iš jų. Sąvoka *dokumentas* (lot. *documentum* – pamokantis pavyzdys; liudijimas, įrodymas) turi šias reikšmes: 1) raštiškas ko nors paliudijimas, pažymėjimas; 2) materialus objektas (popierius, piešinys, nuotrauka, kino juosta), kuriame užfiksuotos kokios nors žinios [24, 78]. Taigi dokumentai ir visų pirma tekstas visuomet yra pirminis šaltinis, tačiau jis plačiaja prasme yra istorijos šaltinis. O bet kurį tekstą įvardijus *istorijos šaltiniu*, jis gali būti pirminis arba antrinis šaltinis. Pvz., pateiktas istoriko darbo fragmentas bus antrinis šaltinis. Gali pasirodyti, jog minėtų sąvokų skirtumai yra tik teorinio lygmens ir dėl to neturi didesnės reikšmės istorijos mokymo procese. Tačiau drįsčiau teigti, jog taip nėra, ir savo teiginį norėčiau pagrįsti pateikdamas keletą minčių ir argumentų.

Istorijos mokymo turinį reglamentuojančiame dokumente *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose* konstatuojama, kad svarbu ne tik suteikti žinių apie praeitį, bet ir ugdyti moksleivių gebėjimą atlikti istorijos tyrimą ir interpretuoti. Pažymima, jog reikalinga mokyti „rinkti informaciją iš istorijos šaltinių, nustatyti jų atsiradimo laiką, svarstyti jų kontekstą, spręsti jų autorystės ir

patikimumo klausimus; remiantis dokumentine medžiaga, konstruoti istorinį aiškinimą; [...] kritiškai vertinti istorijos faktus, nuomones ir pateikiamas įvykių versijas“ [16, 937]. *Bendrosiose programose* pažymima, jog moksleiviai turi išsiugdyti gebėjimą „įvairiais būdais perteikti savąjį istorijos supratimą ir jį argumentuoti“ (pabraukta mano – B. Š.) [16, 937].

Iš pateiktų citatų galima daryti išvadą, kad įvardytus moksleivių gebėjimus galima ugdyti iš esmės tik pirminių šaltinių pagrindu. Kita vertus, ar, cituojant istorikų darbus, galima ir yra tikslinga skirti užduotis nustatyti istorijos šaltinio atsiradimo laiką, svarstyti jų kontekstą ir apskritai perteikti savąjį istorijos supratimą? Daugeliu atvejų moksleiviai, perskaitę istoriko pateiktus faktus ir vertinimus, geba juos atkartoti ir tik išimtiniais atvejais gebėtų polemizuoti kuriuo nors klausimu su istoriku (t.y. gebėtų pateikti savąjį ir dėl to kiek skirtingą nuo mokslininko istorinės praeities supratimą).

Panašias mintis išsako ir Jungtinės Karalystės istorijos mokymo specialistai T. Haydnas, J. Arthuras ir M. Huntas, kurie pažymi, kad istorijos mokymas turi pasitarnauti mokiniams išsiugdyti istorikui būdingus gebėjimus. Neatsitiktinai siūloma supažindinti su istoriniu paveldu (istoriniais pastatais ir miestais, architektūra, muziejais), taip pat ir su pirminiais rašytiniais šaltiniais [25, 17].

2001 m. spalio 31 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto patvirtintose rekomendacijose dėl istorijos mokymo Europoje XXI-ame amžiuje ir prie šio dokumento pateiktame priede yra išdėstytos rekomendacijos, susijusios su istorijos mokymo metodais. Pirmuoju metodu yra įvardytas šaltinių naudojimas, taip pat ypač yra akcentuojama autentiško dokumento svarba, pabrėžiami ir praeities įvykių amžininkų atsiminimai arba žodinė istorija, padedantys jaunimui suvokti praeitį „kaip gyvą“ [17].

T. Lomas mokomojo pobūdžio leidinyje *Istorinio supratimo mokymas ir vertinimas (Teaching and Assessing Historical Understanding)* viename iš darbo skyrių nagrinėja klausimą apie istorijos šaltinių naudojimą. Iš jo išdėstytų minčių tampa aišku, kad autorius vartodamas sąvoką *istorijos šaltiniai* turi omenyje *dokumentus*. Minėtame darbe autorius įvardija ir detalizuoja pagrindines problemas, kurios kyla naudojant minėto pobūdžio šaltinius. Šiame straipsnyje jas tik įvardysime: pirma, daugelis šaltinių mokiniais yra sunkiai suprantami; antra, išskyla manipuliacijos grėsmė, kai šaltiniai yra trumpinami, paliekant tik 10-12 eilučių teksto; trečia, mokiniais tampa nuobodu, kada šaltiniai pernelyg dažnai naudojami, ypač kai juos atskiriame nuo istorinio konteksto; ketvirta, kai kurie mokytojai nesugeba efektyviai naudoti per pamoką šaltinių duomenis; penkta, praktinį šaltinių naudojimą dažniausiai riboja moksleivių nepakankamos žinios ir supratimas apie nagrinėjamą istorinį laikotarpį arba situaciją; šešta, šaltinių duomenys nėra vienodai reikšmingi visiems laikotarpiams ir visoms temoms (autorius išskiria keturis šaltinių pateikimo lygius: žemiausias – kai tekstas labai adaptuojamas, aukščiausias – kai pateikiamas dokumentas archyvinų dokumentų kontekste); septynta, įdomiausi dokumentai ne visuomet būna naudingiausi [13, 33–35].

Pirminių šaltinių svarba ir visų pirma dokumento yra aptarta visuose istorijos didaktikos (metodikos) vadovėliuose, todėl dėl darbo apimties apsiribosime pateiktomis mintimis. Palyginti su antriniais tekstiniais šaltiniais, istorijos dokumentai yra pranašesni keliais aspektais. Pirmia, dokumentas yra tiesioginis praeities įvykių liudininkas, kuris atspindi praeities koloritą (pvz., sąvokas, šriftą, posakius), to laikotarpio žmonių veiklą, buitį, tradicijas, mąstyseną ir kt. [20, 42]. Taigi dokumentas leidžia geriau suvokti nagrinėjimo laikotarpio dvasią. Antra, naudojant dokumentus yra sudaromos sąlygos tirti praeitį savarankiškai, ją interpretuoti ir grįsti savo pasirinktais argumentais. Kitaip tariant, istorijos mokymas(is) priartinamas prie istorijos mokslo bei atskleidžiama istoriko darbo specifika. Kartu atsiveria galimybės ugdyti plataus spektro gebėjimus. Trečia, nagrinėti istorijos dokumentus yra pajėgesni vyresnių klasių moksleiviai, kurių gebėjimai yra labiau išplėtoti. Ketvirta, apskritai visų tipų pirminių šaltinių, būtent dokumentų, daugiausia yra iš vėlyviausio laikotarpio, todėl plačiausios galimybės juos taikyti yra Naujaisių laikų istorijos kurse, kitaip tariant, mokant XX a. pasaulio ir Lietuvos istorijos.

Istorijos šaltinių ir dokumentų skaičius XX a. istorijos vadovėliuose

Kaip minėta, Naujaisių laikų istorijos kurse yra geriausias sąlygos nagrinėti istorijos dokumentus. Dėl to tyrimui buvo pasirinkta po vieną skirtingų leidyklų išleistą bei šiuo metu naudojamą istorijos vadovėlį 10 ir 12 klasei. Dešimtoje klasėje yra supažindinama su XX a. pasaulio

ir Lietuvos istorija, o dvyliktoje yra kartojama minėto laikotarpio istorija. Taigi minėtose vadovėliuose yra pateikti įvairių tipų istorijos šaltiniai, tarp jų ir dokumentai.

Grupodamas istorijos šaltinius autorius juos suskirstė į tekstinius ir iliustracijas. Kiekvienas tipas skirstomas į kelias rūšis, atsižvelgiant į autentiškumo ir subjektyvumo lygį. Reikia pažymėti, jog tiksliai suskaičiuoti istorijos šaltinius yra sudėtinga, kadangi vadovėliuose dažnai keli šaltiniai yra nurodyti kaip vienas šaltinis, o kelios nuotraukos ar jų fragmentų kompozicija traktuojama kaip vienas šaltinis. Tačiau kiekvienos atskirai paimtos nuotraukos turinys yra aiškus. Antra vertus, yra tekstinių šaltinių, kurių apimtis labai skirtinga – nuo vieno sakinio iki puslapio apimties teksto. Dėl tos priežasties lentelėse pateiktų šaltinių skaičių nagrinėtuose istorijos vadovėliuose nereikėtų laikyti absoliučiai tiksliais.

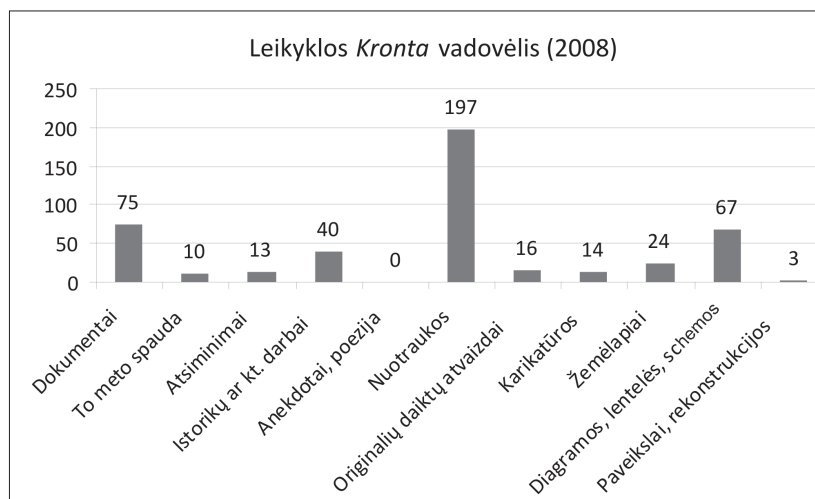
Kaip matyti iš 1 lentelės duomenų, A. Kasperavičiaus, R. Jokimaičio, A. Sindaravičiaus ir kt. vadovėlyje *Naujaisių laikų istorija: vadovėlis 10 klasei* iš tekstinių šaltinių dominuoja dokumentai, o iš vizualinių šaltinių tipo – nuotraukos. Dokumentai sudaro 16,3 proc., nuotraukos – 42,9 proc. visų šaltinių.

Charakterizuojant minėtą vadovėlį reikia pažymėti, kad istorijos dokumentai dažniausiai yra pateikti didesnės apimties nei kitose vadovėliuose. Taip pat prie nuotraukų pasitaiko didelės apimties tekstų, kurie galėtų būti įvardyti kaip atskiri šaltiniai. Panašios apimties tekstai kitose vadovėliuose būtų nurodyti atskirais vienetais ir todėl bendras šaltinių kiekis minėtame vadovėlyje būtų didesnis.

Apibendrinus E. Bakonio parengto vadovėlio *Lietuva pasaulyje: vadovėlis 10 klasei* duomenis (2 lentelė) matyti, jog iš tekstinių šaltinių dominuoja ištraukos iš istorikų, politikų, publicistų ar kt. darbų. Prie šios rūšies šaltinių yra priskirti ir vadovėlio autoriaus parengti tekstai, kurie įvardyti *Smalsuoliams*. Minėtame leidinyje dokumentų

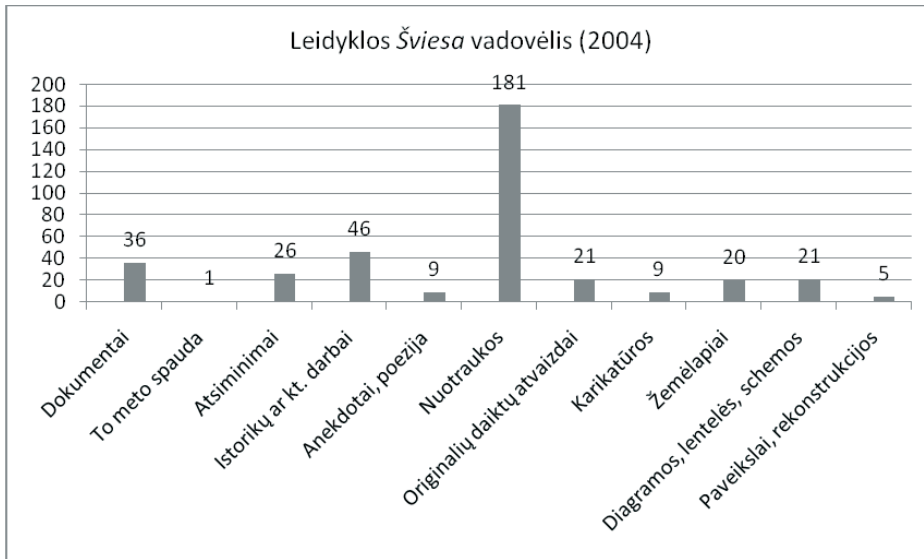
1 lentelė

Istorijos šaltinių skaičius vadovėlyje pagal šaltinių rūšis

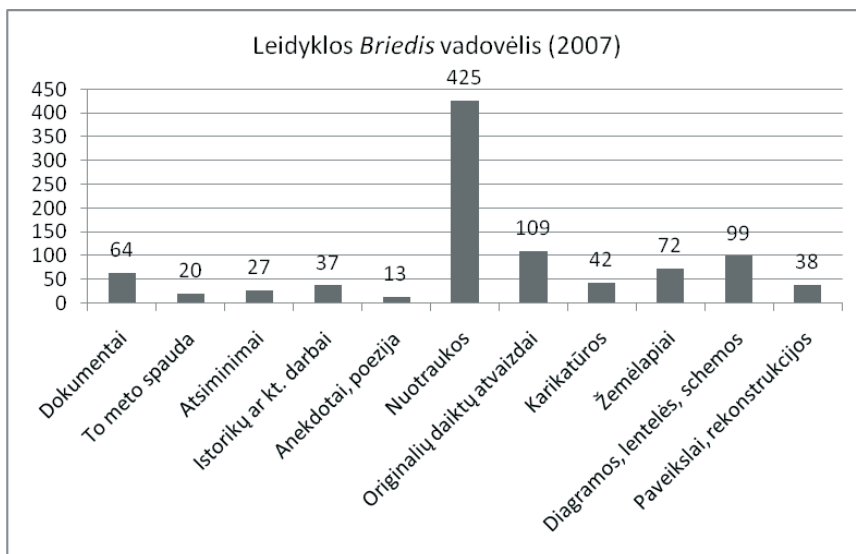
2 lentelė

Istorijos šaltinių skaičius vadovėlyje pagal šaltinių rūšis

3 lentelė

Istorijos šaltinių skaičius vadovėlyje pagal šaltinių rūšis

yra mažiau pateikta. Nuotraukos yra dominuojantis šaltinis – jos sudaro 48,3 proc., o dokumentai sudaro 9,6 proc. visų vadovėlyje pateiktų šaltinių.

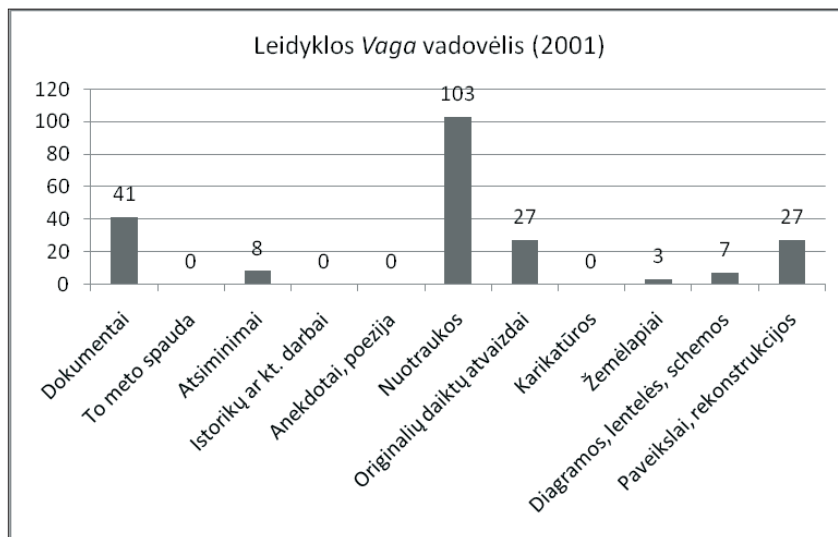
Kaip matyti iš 3 lentelės, I. Kaplerio, A. Meišto, K. Micekičiaus ir kt. autorių parengtame vadovėlyje *Laikas: vadovėlis 10 klasei* yra daugiausia pateikta istorijos šaltinių. Nors bendras jų skaičius keliais šimtais pranoksta prieš tai nagrinėtus vadovėlius, tendencijos išlieka panašios: iš vizualinių šaltinių dominuoja nuotraukos (sudaro 45 proc.

visų šaltinių), o iš tekstinių šaltinių daugiausia yra pateikta dokumentų (sudaro 6,8 proc.).

Kaip anksčiau minėta, tyrimui pasirinkta ir trys istorijos vadovėliai 12 klasei. Kadangi minėtos klasės vadovėliuose yra nagrinėjama platesnio laikotarpio istorija – XIX ir XX a., todėl juose pateiktų šaltinių tipai ir jų skaičius iš dalies skiriasi nuo 10 klasės vadovėliuose pateiktų šaltinių. Pvz., XIX a. pirmos pusės įvykiams atskleisti nėra fotografijų (tuo metu jų apskritai nebuvo), todėl iliustruoti naudojami

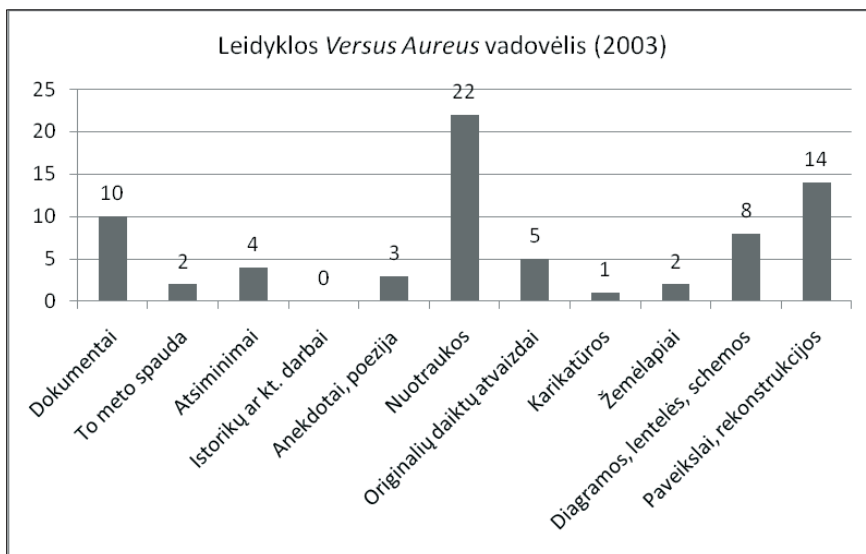
4 lentelė

Istorijos šaltinių skaičius vadovėlyje pagal šaltinių rūšis

5 lentelė

Istorijos šaltinių skaičius vadovėlyje pagal šaltinių rūšis

kiti šaltiniai – paveikslai, originalių daiktų atvaizdai ar kt. Taigi būtų nekorktiška lyginti tarpusavyje 10 ir 12 klasės vadovėlius, taikant tuos pačius kriterijus. Tačiau tyrimo tikslu 12 klasės vadovėliuose pateiktus šaltinius suskirstėme į analogiškus tipus.

Apibendrinus R. Civiņsko ir K. Antanaičio vadovėlio *Lietuvos istorija 12 klasei* duomenis (4 lentelė) matyti, kad minėtame vadovėlyje nėra keturių rūšių šaltinių, kurie dažniausiai būna kituose vadovėliuose: ištraukų iš to meto spaudos straipsnių, ištraukų iš istorikų veikalų, anekdotų ar poezijos bei karikatūrų. Nuotraukos yra dominuojantis šaltinis, jos sudaro 47,6 proc. visų šaltinių. Iš tekstų vyrauja

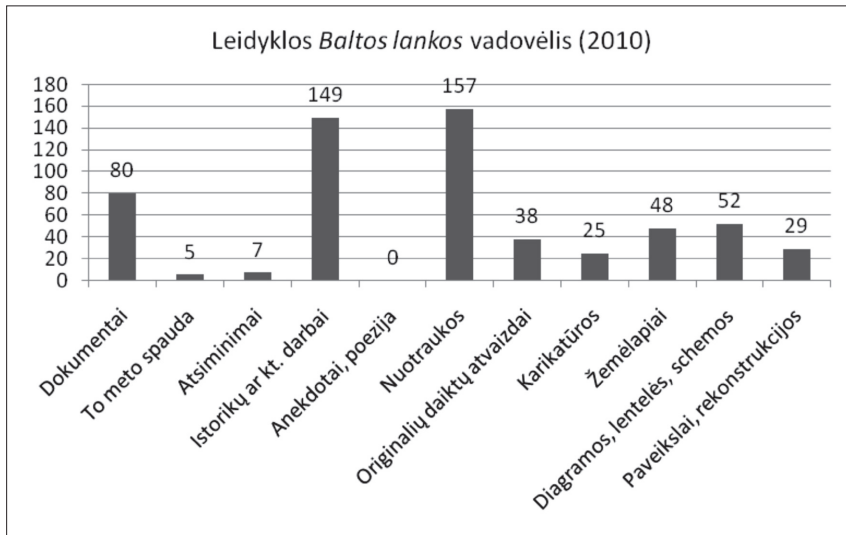
dokumentai, jie sudaro 18,9 proc. visų vadovėlyje esančių šaltinių. Pažymėtina tai, kad minėtame vadovėlyje bendras istorijos šaltinių skaičius iš dalies yra nedidelis, palyginti su 10 klasės vadovėliais.

Žemiau pateikiame istorijos šaltinių pasiskirstymą po dvejų metų išėjusiame S. Pivoro vadovėlyje *Modernaus pasaulio istorija (XIX–XXa.)*, kurį išleido leidykla *Versus Aureus*.

Iš 5 lentelės matyti, kad minėtame 12 klasės vadovėlyje iš viso pateikti 69 šaltiniai. Tai mažiausiai iliustruotas vadovėlis ir mažiausiai turintis įvairių rūšių tekstų. Nepaisant to, dokumentai yra dominuojantis tekstinis šaltinis ir sudaro

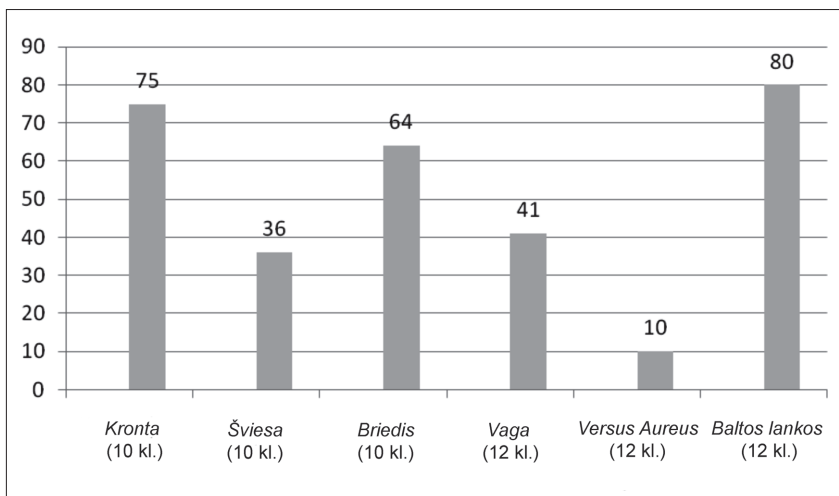
6 lentelė

Istorijos šaltinių skaičius vadovėlyje pagal šaltinių rūšis

7 lentelė

Istorijos dokumentų skaičius 10 ir 12 klasės vadovėliuose

14,5 proc., o nuotraukos – 31,8 proc. visų vadovėlyje pateiktų šaltinių.

Iš 12 klasei skirtų vadovėlių analizei buvo pasirinktas 2010 m. leidyklos *Baltos lankos* vadovėlis, kurį parengė autorių kolektyvas – M. Tamošaitis, G. Kaselis, R. Morozovienė ir kt.

Iš pateiktų duomenų (6 lentelė) matyti, jog šis vadovėlis išsiskiria iš kitų 12 klasės vadovėlių iliustracijų ir papildomų tekstų (šaltinių) kiekiu. Iš teksto rūšių daugiausia yra pateikta ištraukų iš istorikų darbų, kurių yra beveik du kartus daugiau nei dokumentų. Dokumentai sudaro 13,5 proc., istorikų ar kt. darbų ištraukos – 25,3 proc., o

nuotraukos, kurių yra daugiausia iš visų iliustracijų, sudaro 26,6 proc. visų šaltinių.

Aukščiau pateiktose šešiose lentelėse yra nurodytas bendras šaltinių skaičius šešiuose šiuo metu naudojamuose istorijos vadovėliuose. Kiekviename vadovėlyje yra pateikti ir istorijos dokumentai. Žemiau pateiktoje lentelėje, siekiant vadovėlius lyginti tarpusavyje, yra pateiktas dokumentų skaičius visuose minėtuose vadovėliuose.

Remiantis pateiktais duomenimis (7 lentelė) galime daryti išvadą, jog vadovėlių autorių požiūris į istorijos dokumentų naudą yra skirtingas: dokumentų skaičius 10 klasių

Svarbiausių Lietuvos istorijos dokumentų pateikimas 10 ir 12 klasės istorijos vadovėliuose

Dokumentai	<i>Kronta</i> (2008)	<i>Šviesa</i> (2004)	<i>Briedis</i> (2007)	<i>Vaga</i> (2001)	<i>Versus Aureus</i> (2003)	<i>Baltos lankos</i> (2010)
Versalio sutartis	+	+	+	–	–	v
1922 m. Lietuvos Konstitucija	+	–	+	+	–	–
Ribentropo-Molotovo paktas	+	+	+	+	–	–
SSRS ultimatumas Lietuvai	v	+	v	+	–	–
Liaudies Seimo Nutarimai	+	v	v	+	–	–
Laikinosios vyriausybės deklaracija	v	–	+	+	–	v
LLKS Tarybos Deklaracija	–	+	+	+	–	+
LPS (sąjūdžio) Nutarimai	–	–	+	+	–	+
1990 m. Kovo 11-osios Aktas	+	+	+	+	–	+
Lietuva – ES ir NATO narė	+	+	+		v	+

vadovėliuose skiriasi du kartus, o 12 klasių vadovėliuose skirtumas yra net 8 kartai.

Mokant XX a. istorijos dokumentų reikšmė yra neabejotinai didelė. Nors šiuo metu mokyklose yra paplitę pratybų sąsiuviniai, kuriuose taip pat būna pateikta dokumentų, tačiau jų pateikimas vadovėliuose yra efektyvesnis. Vien dėl to, kad vadovėliai naudojami nuolatos – iš esmės kiekvieną pamoką, o pratybų sąsiuviniai yra tik priedas prie vadovėlio, neprivalomi. Todėl svarbu dokumentus pateikti būtent vadovėliuose.

Straipsnio autorius atliko nedidelį tyrimą: siekė išsiaiškinti, ar minėtuose istorijos vadovėliuose yra pateikti reikšmingi XX a. Lietuvos istorijos (kaip kurie ir Europos istorijai) dokumentai. 8-oje lentelėje pateikti duomenys apie dokumentus, kurie turėjo įtakos Lietuvos valstybingumui.

Pateikti duomenys (8 lentelė) rodo, jog dauguma vadovėlių autorių pateikia svarbiausius dokumentus ar jų ištraukas (pažymėti ženklų +). Šiuo požiūriu sistemingai jie pateikti leidyklos *Briedis* vadovėlyje 10 klasei. Tiek minėtame, tiek ir kituose vadovėliuose yra panašaus turinio dokumentų, kurie iš dalies kompensuoja mūsų numatyto dokumento nebuvimą (pažymėta ženklų v). Antra vertus, yra vadovėlių, kur dokumentų yra labai mažai. Tai pasakytina apie leidyklos *Versus Aureus* vadovėlį 12 klasei. Pažymėtina, jog minėtas leidinys išsiskiria savo turiniu. Kaip pabrėžia jo autorius S. Pivoras, šiame vadovėlyje „istorinę raidą čia mėginama suprasti pasitelkiant tematinį metodą, t.y. bandoma nusakyti tik būdingiausius modernaus pasaulio istorijos bruožus, nesisistengiant nuodugnai aptarti neapbrėpiamos visumos“ [15, 9]. Vis dėlto manytume, jog bet kurio metodo taikymas neturėtų eliminuoti dokumentų iš vadovėlių.

Istorijos dokumentų pateikimo praktika: keletas įžvalgų

Skirtingi autoriai ir leidyklos laikosi kiek skirtingos dokumentų pateikimo istorijos vadovėliuose praktikos. Kaip minėta, vieni siekia pateikti daugiau dokumentų, kiti – mažiau, vieni pateikia, kiek įmanoma, didesnės apimties dokumentus, o kiti tuo pačiu atveju sutrumpina dokumentus, palikdami tik kelis sakinius ar pastraipas. Matant dokumentų pateikimo vadovėliuose įvairovę, dažnai kyla klausimas, ar dokumentai pateikti apgalvotai ir ar nėra dalykų, dėl kurių kyla tam tikrų abejonių. Pateiksime keletą įžvalgų aptariamam klausimui.

Pirma įžvalga yra siejama su istorijos dokumento termino vartojimu ir dokumento bibliografinių duomenų pateikimu. Pažymėtina, jog kai kuriose vadovėliuose yra sutapatinami terminai *dokumentas* ir *šaltinis*. Antai leidyklos *Baltos lankos* vadovėlyje vienas iš šaltinių įvardytas taip: „Istorikas Alfonsas Eidintas apie Lietuvos gyventojų migraciją į JAV XIX–XX a. sandūroje“ [10, 78], tačiau užduotyje jau šis šaltinis vadinamas dokumentu [10, 79]. Kitas šaltinis įvardytas taip: „Istorikas Antanas Kulakauskas apie lietuvių tautos atgimimo užuomazgas“ [10, 103], o kitame puslapyje šis tekstas nurodytas esąs dokumentas [10, 105]. Dar vienas pavyzdys: „Istorikas Zenonas Butkus apie Sovietų Sąjungos diplomatiją užsienio valstybėse“ [10, 168], bet ir šis istoriko straipsnis, išspausdintas *Lietuvos istorijos metraštyje*, pavadintas dokumentu. Užduotyse, skirtose šiam šaltiniui, rašoma: „remdamiesi dokumentu [...] atsakykite į klausimus“ [10, 169]. Tokių pavyzdžių yra minėtame vadovėlyje ir daugiau, analogiškų pavyzdžių esama ir S. Pivoro vadovėlyje, kurį išleido leidykla *Versus Aureus* [15, 208–209].

Kaip žinome, istoriko parašyti tekstai nėra dokumentai. Todėl šios rūšies tekstus laikant dokumentais trūksta atsakomybės: yra klaidinami moksleiviai, kuriems bet kuris tekstas gali pasirodyti esąs dokumentas.

Nagrinėjant istorijos dokumentus paprastai yra sutelkiamas dėmesys į dokumento turinį, t. y. į jame užfiksuotus faktus, požiūrius ir pan. Dokumento turinys dažniausiai analizuojamas siejant jį su dokumento autoriumi (jo profesija, išsilavinimu, įgyta patirtimi, priklausymu kuriai nors socialinei grupei ir kt.), su dokumento atsiradimo aplinkybėmis ir kitais faktoriais. Taigi mokant mokinius nagrinėti dokumentus reikalinga jiems suteikti svarbiausių žinių apie dokumento kontekstą. Tačiau tokių duomenų pateikimas vadovėliuose būna ne visuomet. Antai *Šviesos* leidyklos vadovėlyje 10 klasei pateikti sunumeruoti tekstiniai šaltiniai (tarp jų – dokumentai), tačiau pasitaiko kai prie šaltinio nėra nurodyta nei šaltinio autoriaus, nei jo atsiradimo datos. Pvz., einant temą „Nepriklausomybės kovos Lietuvoje“ pateiktas 7 šaltinis „Prisiminimai apie tuometinį Kauną“. Data nenurodyta ir tai daryta, regis, sąmoningai – autorius nori, kad mokiniai nustatytų, „kurių metų Kauno vaizdas pateiktas atsiminimų ištraukoje?“ [2, 19]. Tačiau niekur nenurodytas atsiminimų autorius: vadovėlio gale pateiktame literatūros sąrašė yra nuoroda į *Lietuvos TSR istorijos chrestomatiją* ir nurodyti šio leidinio puslapiai (beje, juose yra kito turinio dokumentas). Taigi mokiniams atsiminimų autorius lieka nežinomas, nors ši aplinkybė galėtų būti svarbi sprendžiant atsiminimų patikimumo klausimą. Analogiškas atvejis pateikiant 62 šaltinį, kuris įvardytas „Partizanų atsišaukimuose grasinta ir žadėta“ [2, 91], kur taip pat nenurodyta nei atsišaukimo autorystė, nei vieta, nei data. Šaltinių sąrašė nurodyta, kad tekstas paimtas iš Audronės Janavičienės publikacijos [2, 198]. Taigi išsamesnės informacijos negalima sužinoti. Galima daryti prielaidą, jog autorius laikosi nuostatos, kad mokiniams tikslios žinios apie dokumentus nėra būtinos. Tačiau reikia pažymėti, kad taip yra ne visuomet, pvz., 82 šaltinis įvardytas „Hipio Viliaus Mažeikos pasakojimas“ [2, 122], 126 šaltinis – „Vaiva Vėbraité (buvusi LR Švietimo ir mokslo viceministrė) apie savo aplinką“ [2, 190]. Taigi vienais atvejais atsiminimų autorystė nurodyta, kitais atvejais – nenurodyta. Manytume, kad dokumentų autorius turėtų būti visuomet nurodytas, tokia informacija būtina prie kiekvieno dokumento.

Apie dokumentų pateikimo vadovėliuose įvairovę galime spręsti iš to paties dokumento pateikimo praktikos skirtingų leidyklų vadovėliuose. Antai leidyklos *Briedis* vadovėlyje mūsų pasirinktas dokumentas įvardytas „1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija“ [9, 130]. Leidyklos *Šviesa* vadovėlyje jis įvardytas „Iš partizanų dokumentų 1949 02 16“ [2, 114]. Leidyklos *Baltos lankos* vadovėlyje nurodyta „Iš LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos“ [11, 172], o leidyklos *Vaga* vadovėlyje minėtas dokumentas įvardytas „Ištraukos iš bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio deklaracijos Nr. 2“ [5, 194]. Kaip matome, atskiruose vadovėliuose pateiktas skirtingas dokumento

pavadinimas. Pažymėtina ir tai, kad deklaracijos tekstas šiek tiek skiriasi. Palyginkime: deklaracijos 14 str. *Vagos*, *Briedžio* ir *Šviesos* vadovėliuose rašoma „Lietuvos konstitucijos dvasią“ (pabraukta mano – B. Š.), o *Baltų lankų* vadovėlyje – „Lietuvos konstitucijos dvasia“. *Vagos* vadovėlyje 16 str. rašoma „kertinėms Konstitucijos nuostatoms“, o *Baltų lankų* vadovėlyje – „kertiniam Konstitucijos nuostatui“. Minėtas dokumentas *Šviesos* vadovėlyje pateiktas nenurodant jo straipsnių ir pažymėta, jog „kalba taisyta“.

Kai kuriuos įvardytus dokumento skirtumus galima paaiškinti korektūros klaidomis, kas, be abejonės, menkina vadovėlio prestižą. Tačiau yra ne mažiau svarbus ir kitas aspektas, t.y. būtina trumpinant dokumentą atrinkti svarbiausius jo straipsnius ar dalis, išryškinti svarbiausias dokumentų autorių siekius. Dažnai kyla abejonų dėl pateikto dokumento naudos: jis pateiktas, tačiau mažai naudingas aiškinantis nagrinėjamą temą.

Antra įžvalga yra siejama su dideliu kiekiu antrinių istorijos šaltinių, kurie pateikti kaip dokumentai ir „užimą jų vietą“. Jau buvo minėta, kad ištraukos iš istorikų darbų neturėtų būti dominuojantis šaltinis, jų neturėtų būti žymiai daugiau nei dokumentų. Reikalas tas, kad vadovėlio tekstas būna parengtas šių laikų autoriaus, kuris pateikia norimus faktus ir išsako savo ar kitų asmenų jau paskelbtas interpretacijas. Kada kaip atskiri šaltiniai pateikiama daug istorikų interpretacijų, jų esmė išlieka ta pati – pagrindinio teksto interpretaciją papildome kitomis interpretacijomis. Taigi mokiniai neturi galimybių tirti istorijos savarankiškai (kas yra akcentuojama *Bendrosiose programose*), jiems belieka tik suvokti pateiktas interpretacijas.

Kaip rodo praktika, daugelis istorikų darbų yra pateikti kaip atskiri šaltiniai todėl, kad suteiktų mokiniams papildomų faktų. Kai kuriais atvejais tai pasiteisina. Pasiteisina ir tuo atveju, kai pateikiamos skirtingos istorikų interpretacijos siekiant parodyti, kad istorikai skirtingai interpretuoja praeities įvykius. Deja, tokių atvejų nėra daug. Pateiksime keletą pavyzdžių iš minėtų vadovėlių. Daugiausia ištraukų iš istorikų darbų yra *Baltų lankų* vadovėlyje. Čia nurodyta net 20 ištraukų iš to paties leidinio – H. Kisindžerio *Diplomatijos*, 14 šaltinių yra pateikta iš istoriko J. Skiriaus darbų. Ir net visas skyrius „Šaltiniai“ yra sudarytas vien iš J. Skiriaus darbo fragmentų. Tai dvi ištraukos iš vienos knygos ir dvi ištraukos iš kitos knygos [10, 174–175]. Taigi greta vadovėlių autorių parengto teksto yra vien istoriko J. Skiriaus tekstas (visi antriniai šaltiniai).

Visi papildomi tekstai įvardyti dokumentais, o kadangi jie taip įvardyti, tai jiems taikoma tokia pat nagrinėjimo procedūra kaip ir dokumentams. Pavyzdžiui, mokiniams skiriama tokia užduotis – „Kokia pagrindinė šio dokumento mintis?“. Pirma, čia ne dokumentas. Antra, šiuo atveju tarsi klausama, apie ką istorikas J. Skirius rašo? O sprendžiant iš šaltinio pavadinimo „Manercheimo linija“, rašo būtent apie ją. Taigi kyla klausimas, kam reikia tokio pobūdžio užduočių?

Šiame užduočių komplekse yra ir daugiau abejotinų užduočių. Vadovėlyje pateikta nuotrauka, kurios užrašas skelbia: „Britai išveda savo karius iš Airijos: draugiškas karių atsiveikinimas su Dublino merginomis“. Pacituosime

dvi užduotis: „Kokiu tikslu padaryta nuotrauka?“ ir „Ką galite pasakyti apie nuotraukos autorius politines pažiūras?“ [10, 175]. Ko gero, į tokį klausimą galėtų atsakyti tik pats nuotraukos autorius. Kitu atveju bet koks atsakymas bus tinkamas, tik jį reikia sugebėti pagrįsti – jo nuginčyti bus neįmanoma.

Apibendrinami antrą įžvalgą, norėtume pažymėti, jog paplitusi praktika vietoj istorijos dokumentų pateikti ištraukas iš istorikų darbų negali būti vertinama kaip „gera patirtis“. Mokiniais, ypač vyresnėse klasėse, reikia duoti nagrinėti ir autentiškų dokumentų.

Trečia įžvalga sietina su dokumentams nagrinėti pateiktomis užduotimis. Pažymėtina, jog šioje srityje yra nemažai diskutuotinų dalykų. Kartais autoriai šaltiniui nagrinėti pateikia užduotį, kurioje patys atkartoja istorijos šaltinio turinį – faktus, teiginius, apibendrinimus. Taigi prieš pradėdami skaityti dokumentą ar kitos rūšies tekstą mokiniai iš anksto žino minėtos ištraukos turinį. Tokiais atvejais mokiniai neskatinami surasti informaciją savarankiškai. Pvz., vadovėlyje pateiktas tekstas „Adolfas Hitleris apie švietimo reformą“. Pirmosios trys užduotys šiai ištraukai aptarti yra tokios: „Kodėl tiek daug dėmesio A. Hitleris skyrė „fizinei ištvermei“?“, „Kodėl jaunuoliui „negalima aplenkti“ sporto šakos bokso?“, „Kodėl neigiamai vertinami senberniai ir senmergės?“ [10, 197]. Taigi jau iš užduočių yra aišku apie Hitlerio požiūrį į fizinę ištvermę, bokso ir senbernius bei senmerges. Iš tikrųjų jo nuostatas turėtų nustatyti patys mokiniai atlikdami užduotį. Kitas pavyzdys – „Ištrauka iš A. Kumžos straipsnio „Naktis, kai griuvo siena. Liudininko įspūdžiai“. Autorius pateikia, jo žodžiais tariant, „klausimą dokumento analizei“: „Berlyno sienos griuvimo stebėtojas iš Lietuvos aprašė tą įvykį gana šaltai ir bešališkai. Vienoje vietoje jis palygino žmonių srautą prie Berlyno sienos su gegužine demonstracija. Kuo toks palyginimas, nors faktiškai ir statistiškai galbūt teisingas, maskuoja įvykio kokybinį savitumą?“ [15, 192.]. Kaip matome, autorius savo užduotyje perpasakoja teksto turinį (kam to reikia?) ir galiausiai pateikia sunkiai mokiniams suvokiamą užduotį – apie gegužines demonstracijas (kurių mokiniai nėra regėję), apie kokybinį savitumą ir pan.

Iš klausimų formulavimo trūkumų galima įvardyti užduotis, kurių atsakymo negalima surasti pateiktame dokumente (kai tokia užduotis skirta dokumentui nagrinėti). Kai kada autoriai, suprasdami, kad į jų klausimus atsakyti nepakanka informacijos iš dokumento, nurodo, jog atsakant į klausimą reikia remtis ir vadovėlio tekstu, ir turimomis žiniomis. Tokiu atveju mokiniams lieka neaišku, kur jie turi ieškoti atsakymo: gali būti, kad vadovėlyje apie tai iš viso nėra rašoma. Kai kurie autoriai suformuluoja užduotį remdamiesi kuriuo nors dokumento fragmentu: šaltinyje pateikta daug informacijos, tačiau reikalaujama dokumente surasti tik nedidelę dalį pateiktos informacijos, todėl kita informacija tampa „pertekline“. Kita vertus, pasitaiko užduočių, kurias labiau tiktų pateikti pratybų sąsiuvinuose nei vadovėliuose. Pvz., kai duodami kelių dokumentų fragmentai ir iš konteksto mokiniai turi nustatyti tų dokumentų chronologinę seką. Manytume, jog tokio pobūdžio

užduotys gali būti taikomos kartojant, apibendrinant skyrių, bet ne pamokoje, kada keliamas tikslas išsiaiškinti naują temą. Tokioje pamokoje turėtų vyravoti tradicinis dokumentų naudojimas: naujos informacijos suvokimas, jos apibendrinimas bei skirtingų interpretacijų bei jų atsiradimo priežasčių aiškinimasis.

Išvados

1. Mokant istorijos bendrojo lavinimo mokykloje šiuo metu plačiai yra naudojami įvairių tipų istorijos šaltiniai. Remiantis tarptautine mokymo praktika galima teigti, kad vyresnėse klasėse turėtų būti daugiau naudojami pirminiai istorijos šaltiniai – dokumentai. Naudojant dokumentus yra sudaromos sąlygos moksleiviams suvokti istorinio laikotarpio dvasią bei tirti praeitį savarankiškai, ją interpretuoti ir grįsti savo pasirinktais argumentais. Tai padeda suvokti istoriko darbo specifiką. Šios nuostatos kaip tik yra akcentuojamos istorijos mokymo turinį reglamentuojančiame dokumente – *Bendrosiose programose*.

2. Istorijos vadovėliuose yra pateikiami istorijos dokumentai, tačiau jų skaičius skirtingų leidyklų vadovėliuose ženkliai skiriasi. Trijuose 10-os klasės vadovėliuose yra pateikta nuo 36 iki 75 dokumentų ir jų fragmentų; tai sudaro nuo 9,6 iki 16,3 proc. visų istorijos vadovėliuose pateiktų šaltinių. Trijuose 12-os klasės istorijos vadovėliuose yra pateikta nuo 10 iki 80 istorijos dokumentų – 13,5–14,5 proc. visų šaltinių skaičiaus. Iš iliustracijų dominuoja nuotraukos: 10-os klasės vadovėliuose jų yra nuo 181 iki 452 (sudaro 45–48,3 proc. visų šaltinių), o 12-os klasės vadovėliuose jų yra nuo 22 iki 157 (sudaro 26,5–31,8 proc. visų šaltinių). Daugelyje XX a. istorijos vadovėlių yra pateikti svarbiausi to laikotarpio istorijos dokumentai.

3. Istorijos dokumentų pateikimas vadovėliuose ne visuomet yra atliktas kruopščiai. Dažnai pasitaiko, jog vadovėlyje bet kuris tekstas yra įvardytas istorijos dokumentu. Pabrėžtina, kad ne visų dokumentų yra nurodyti autoriai, kartais pateikti per daug fragmentiški klausimai dokumentams nagrinėti arba atsakymas neišplaukia iš pateikto dokumento. Taip pat klausimo formuluotojė persakomas dokumento turinys, klausimas formuluojamas neaiškiai. Istorijos vadovėlių autoriai turėtų vengti šių trūkumų.

Literatūra

1. BAKONIS, Evaldas. *Pasaulio istorija: vadovėlis 6 klasei*. Vilnius: Briedis, 1997. 186 p.
2. BAKONIS, Evaldas. *Lietuva pasaulyje: vadovėlis 10 klasei*. Kaunas: Šviesa, 2004. 200 p.

3. BAKONIS, Evaldas; SVĖRIENĖ, Audronė. Ar nauji lietuviški vadovėliai? *Mokykla*, 1999, nr. 11, p. 28–32.
4. BRAZAUSKAS, Juozas; JURKEVIČIUS, Saulius; PE-TRAUSKIS, Kęstutis. *Naujųjų amžių istorija: vadovėlis 9 klasei*. Vilnius: Kronta, 1999. 272 p.
5. CIVINSKAS, Remigijus; ANTANAITIS, Kastytis. *Lietuvos istorija 12 klasei*. Vilnius: Vaga, 2001. 239 p.
6. *Istorijos testas. A tipas. 1998 m. gegužės 5 d.* Vilnius: Egzaminų centras, 1998. 12 p.
7. *Istorija. Valstybinio brandos egzamino užduotis. Parkartotinė sesija. 2000 m. birželio mėn. 20 d.* Vilnius: Egzaminų centras, 2000. 16 p.
8. JOKIMAITIS, Rimantas; KASPERAVIČIUS, Algis; MANELIS, Eugenijus. *Pasaulio ir Lietuvos istorija: vadovėlis 8 klasei*. Vilnius: Kronta, 1999. 272 p.
9. KAPLERIS, Ignas; MEIŠTAS, Antanas; MICKEVIČIUS, Karolis. *Istorijos vadovėlis 10 klasei (I-II dalys)*. Vilnius: Briedis, 2007. 288 p.
10. KASELIS, Gintaras; MOROZOVIENĖ, Rimutė; TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Istorijos vadovėlis 12 klasei. I dalis*. Vilnius: Baltos lankos, 2009. 232 p.
11. KASELIS, Gintaras; KRAUJELIS, Ramojus; LUKŠYS, Stasys. *Istorijos vadovėlis 12 klasei. I dalis*. Vilnius: Baltos lankos, 2010. 243 p.
12. KASPERAVIČIUS, Algis; JOKIMAITIS, Rimantas; SINDARAVIČIUS, Algis. *Naujausiųjų laikų istorija*. Vilnius: Kronta, 1998. 336 p.
13. LOMAS, Tim. *Teaching and Assessing Historical Understanding*, London: Chameleon Press Limited, 1990. 56 p.
14. *National Standards for History Basic Edition*, 1996 [žiūrėta 2009-09-14]. Prieiga per internetą: <http://nchs.ucla.edu/standards/k-4_thinking.html>.
15. PIVORAS, Saulius. *Modernaus pasaulio istorija (XIX–XX a.): vadovėlis 12 klasei*. Vilnius: Versus Aureus, 2003. 224 p.
16. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo Bendrosios programos*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2008. 1070 p.
17. *Recommendation Rec(2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first century Europe* [žiūrėta 2010-01-05]. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=234237>>.
18. STAŠAITIS, Stanislovas. The author's text and the sources in the textbooks of Lithuanian History, *Istorijos mokymo klausimai. 4-asis sąsiuvinis*. Vilnius: VPU leidykla, 1996, p. 17–23.
19. STAŠAITIS, Stanislovas; PORUTIS, Andrius. Praeities rekonstrukcija XX a. visuotinės istorijos vadovėliuose Lietuvoje: žodis ir vaizdas. Iš: *Mokykliniai istorijos vadovėliai ir europinės visuomenės ugdymas Rytų ir Vidurio Europos šalyse*. Sudarė B. Šetkus, R. Šetkuvienė. Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 96–105.
20. ŠETKUS, Benediktas. *Darbas su istorijos šaltiniais: praktiniai patarimai*. Vilnius: Vaga, 2002. 120 p.
21. ŠETKUS, Benediktas. Lietuviški istorijos vadovėliai, *Istorijos mokymo klausimai. 4-asis sąsiuvinis*. Vilnius: VPU leidykla, 1996, p. 13–16.
22. ŠETKUS, Benediktas. Kai kurie užduočių ir klausimų istorijos vadovėliuose pateikimo aspektai. *Istorija*, t. 58, p. 62–67.
23. ŠETKUS, Benediktas; POBEDINSKA, Lucija. *Senovės istorija: vadovėlis 7 klasei*. Vilnius: Kronta, 1998. 256 p.
24. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma Littera, 2003. 792 p.
25. HAYDN, Terry; ARTHUR, James; HUNT, Martin. *Learning to Teach History in the Secondary School*. London and New York: Routledge, 1997. 302 p.

Gauta 2011 m. vasario 1 d.

Pateikta spaudai 2011 m. kovo 14 d.

Summary

Some Insights about the Presentation of Historical Documents in History Textbooks

The article states that in the process of teaching history at secondary schools various types of history sources are employed. International teaching practice proves that in the upper forms the primary historical sources, i.e. documents, should be more widely used. Primary documents allow pupils to better understand the spirit of a concrete historical period, to investigate the past independently and to interpret it with the help of chosen arguments. This way a specific character of a historian's work is perceived.

The conducted research allows the author to assert that history textbooks contain historical documents; however, their number significantly differs in the textbooks by different publishing houses. Three 10th form textbooks contain from 36 to 75 documents or their fragments; this makes from 9,6 % to 16,3 % out of all sources presented in history textbooks. Three 12th form textbooks contain from 10 to 80 historical documents; this makes 13,5 % – 14,5 % out of all sources. As far as illustrations are concerned, photographs predominate: in the 10th form textbooks their number is from 181 to 452 (this makes 45 % – 48,3 % out of all sources) while 12th form textbooks contain from 22 to 157 (26,5 % – 31,8 % out of all sources). All in all, most of the 20th century textbooks contain documents, relevant to this particular period.

However, the author notices that historical documents are not always presented thoroughly. In some textbooks any source is presented as a historical document; some documents lack references to the authors; sometimes tasks for the analysis of documents are too fragmentary or the answer cannot be inferred from a presented document. Still in some other cases the task itself contains the summary of a document or it (the task) is not clearly formulated. It is advisable that the authors of history textbooks avoided such shortcomings.